

Юридичні науки

УДК 352

Бісюк Олена Сергіївна

кандидат юридичних наук, доцент, директор

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

Bisiuk Olena

Candidate of Law, Associate Professor, Director of the

Academic and Scientific Institute of International Relations and Law of the

Kyiv International University

ORCID: 0000-0002-1570-2721

Іванченко Владислав Олександрович

здобувач вищої освіти другого (магістерського) рівня

Навчально-наукового інституту міжнародних відносин та права

ПЗВО «Київський міжнародний університет»

Ivanchenko Vladyslav

Student of the second (master's) level of higher education of the

Academic and Scientific Institute of International Relations and Law of the

Kyiv International University

ORCID: 0009-0009-5495-1649

ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ ПІДХІД ДО ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ САМОВРЯДУВАННЯ

HISTORICAL-LEGAL APPROACH TO THE FORMATION OF THE CONCEPT OF SELF-GOVERNMENT

Анотація. Вступ. У статті на основі аналізу теоретичних засад пропонується систематизувати та узагальнити наукові підходи щодо визначення дефініції "місцеве самоврядування". Підкреслимо, що серед

науковців, які працюють над вивченням питання місцевого самоврядування та у нормативно-правових актах країн Європи та міжнародного законодавства відсутні єдині підходи до тлумачення дефініції.

Мета. Мета дослідження полягає у систематизації та узагальненні наукових підходів на основі теоретичних засад щодо визначення дефініції "місцеве самоврядування".

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, країн Європи та міжнародного законодавства; 2) наукові праці вітчизняних авторів щодо тлумачення дефініції "місцеве самоврядування". В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження дефініції "місцеве самоврядування"), історичний (для дослідження етапів становлення місцевого самоврядування), метод узагальнення (формулювання висновків).

Результати. Проаналізовано наукові дефініції щодо поняття «місцеве самоврядування», а також нормативно-правові акти України, країн Європи, а також міжнародного законодавства. На основі аналізу наукових позицій обґрунтовано, що місцеве самоврядування - це право громадян, які об'єднані за критерієм проживання у певній місцевості, самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України.

Перспективи. В подальших наукових дослідженнях пропонується зосередити увагу на розгляді щодо системи органів місцевого самоврядування, їх правового статусу, функцій, прав та обов'язків.

Ключові слова: місцеве самоврядування, органи місцевого самоврядування, система місцевого самоврядування.

Summary. Introduction. The article, based on the analysis of theoretical foundations, proposes to systematize and generalize scientific approaches to

defining the definition of "local self-government". We emphasize that among scientists working on the study of the issue of local self-government and in the regulatory legal acts of European countries and international legislation, there are no unified approaches to interpreting the definition.

Purpose. The purpose of the study is to systematize and generalize scientific approaches based on theoretical principles to define the definition of "local self-government".

Materials and methods. The materials of the study are: 1) regulatory legal acts of Ukraine, European countries and international legislation; 2) scientific works of domestic authors on the interpretation of the definition of "local self-government".

In the process of conducting the research, the following scientific methods were used: analysis and synthesis (to study the definition of "local self-government"), historical (to study the stages of the formation of local self-government), generalization method (formulation of conclusions).

Results. The scientific definitions of the concept of "local self-government" were analyzed, as well as the regulatory legal acts of Ukraine, European countries, and international legislation. Based on the analysis of scientific positions, it was substantiated that local self-government is the right of citizens who are united by the criterion of residence in a certain area to independently resolve issues of local importance within the framework of the Constitution and laws of Ukraine.

Prospects. In further scientific research, it is proposed to focus attention on the consideration of the system of local self-government bodies, their legal status, functions, rights and obligations.

Key words: *local self-government, local self-government bodies, local self-government system.*

Постановка проблеми. Нормативно-правове визначення поняття «місцеве самоврядування» міститься в Конституції України, Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні», а його концепція сформульована в Європейській Хартії місцевого самоврядування. Проте цілісна характеристика місцевого самоврядування можлива лише за умови всебічного аналізу, інтегрування різних підходів до розуміння його суті. Поняття «місцеве самоврядування» може бути визначене на доктринальному рівні. В зв'язку з цим доцільно звернутися до аналізу досліджень науковців та норм чинного законодавства України та інших країн.

Аналіз наукових досліджень та публікацій. Дослідженням дефініції "місцеве самоврядування" займалися такі науковці як: І. Грицяк, Н. Камінська, В. Куйбіда, Ю. Панейко, В. Сенчук, В. Серьогін, Р. Хоменець, Г. Чапала, О. Ярмиш.

Вивченням такого суспільно-значимого явища, як місцеве самоврядування, здійснюється протягом тривалого часу представниками теорії держави та права. Озираючись на історію української політико-правової думки, можна побачити, що яскравими прихильниками, які підтримували ідеї місцевого самоврядування були такі видатні постаті: В. Винниченко, М. Грушевський, М. Драгоманов, І. Франко та інші.

Мета статті полягає у систематизації та узагальненні наукових підходів на основі теоретичних засад щодо визначення дефініції "місцеве самоврядування".

Матеріали і методи. Матеріалами дослідження є: 1) нормативно-правові акти України, країн Європи та міжнародного законодавства; 2) наукові праці вітчизняних авторів щодо тлумачення дефініції "місцеве самоврядування". В процесі здійснення дослідження було використано наступні наукові методи: аналізу та синтезу (для дослідження дефініції "місцеве самоврядування"), історичний (для дослідження етапів

становлення місцевого самоврядування), метод узагальнення (формулювання висновків).

Виклад основного матеріалу дослідження. Екскурс в історію наукової розробки поняття «місцеве самоврядування» показує, що термін «самоврядування» («self-government») використовується з кінця XVIII ст. в британській політико-правовій теорії для характеристики особливостей організації парламентського правління. Німецькі вчені-державознавці XIX ст. запозичили цей термін для позначення явища, яке характеризується як самоврядування територіальних спільнот громадян, внаслідок чого він прижився в законодавстві та науковій літературі цих країн (німецькою мовою – «selbstverwaltung»), звідки прийшов і в Україну. У країнах з англосаксонською правовою системою, де відсутні прямі, призначені «згори» представники центру на місцях, для відповідних цілей з другої половини XIX ст. застосовують термін «local government», який можна перекласти як місцеве самоврядування (self-government). У деяких державах використовується інша термінологія, наприклад, у Франції законодавство здебільшого оперує терміном «децентралізація» [1, с. 161-169].

Конституція України в ст. 140 дає таке визначення місцевого самоврядування: «Це право територіальної громади – жителів села чи добровільного об’єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища та міста – самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України» [2]. Тобто вона надає право самостійно вирішувати місцеві справи тільки первинним суб’єктам місцевого самоврядування – громадам, а такий підхід переважно базується на громадівській теорії місцевого самоврядування, відповідно до якої громада має муніципальну владу, самостійну й незалежну від центральної влади за своєю природою, а «сутність самоврядування полягає в наданні місцевій громаді права самій оберігати свої громадські інтереси, а також зберегти за урядовими органами завідування одними тільки державними справами.

Громадівська теорія, таким чином, виходить з протиставлення місцевої громади державі, вимагаючи, щоб громада і держава відали тільки свої власні інтереси» [4, с. 27–29].

На думку Р. Хоменця, визначення місцевого самоврядування є значно переобтяженим. Він стверджує, що зайвими є такі словосполучення, як «гарантоване державою». Підставою такого твердження є судження про те, що немає «гарантованих державою прав» поза межами Конституції і законів України. Також зайвими науковець вважає словосполучення «жителів села чи добровільного об'єднання у сільську громаду жителів кількох сіл, селища, міста». За його словами виникла ситуація, коли одне поняття, будучи частково позбавленим логіки й правового змісту, містить у собі інше поняття, причому неповне і фрагментарне (поняття «територіальної громади», яке визначене в ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [5, с. 29-32].

Місцеве самоврядування є комплексним політико-правовим явищем, яке досліджується у процесі розгляду характерних йому ознак. Місцеве самоврядування як інститут, закріплений Конституцією України є об'єктом конституційно-правового регулювання. Крім того, місцеве самоврядування розглядають як спеціальну форму народовладдя; право жителів відповідної громади самостійно вирішувати питання місцевого значення [6, с. 31]. Статтею 5 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» визначено, що система місцевого самоврядування включає територіальну громаду; сільську, селищну, міську раду; сільського, селищного, міського голову; виконавчі органи сільської, селищної, міської ради; районні та обласні ради, що представляють спільні інтереси територіальних громад сіл, селищ, міст; органи самоорганізації населення [3].

Місцеве самоврядування не є ієрархічним, не має вертикалі, має децентралізований управлінський характер, прив'язане до певної території.

Звертаючись до історіографії місцевого самоврядування на території сучасної України, варто зазначити, що територіальні громади були осередками громадського самоврядування в Київській Русі, адже громади мали можливість вирішувати свої справи самостійно, в межах компетенції та існуючих ресурсів відповідної громади [7, с. 16].

Прообрази сучасних територіальних громад на основі звичаєвого права після утворення давньоукраїнським народом Київської Русі почала розвиватися регіональна, міська і сільська форми. Регіональне самоврядування було представлене інститутом вічових зборів (або «віче»), які проводилися на території окремих князівств. Вперше про «віче» як орган прямого народовладдя, що функціонував у вигляді зборів громадян старшого міста землі і розглядав та виносив ухвали в справах, що стосувалися життя міста, згадується в «Повісті минулих літ» Нестора Літописця. В ній автор розповідає про облогу печенігами Білгорода, в якій білгородці на зборах (віче) вирішували питання, чи йти в умовах голоду до печенігів у полон.

Першим нормативним джерелом, яке закріплювало загальні засади суспільного життя, зокрема прототипу сучасного місцевого самоврядування – верв, на українських землях була Руська Правда (далі – Правда).

Верв – орган місцевого, селянського самоврядування, сільська територіальна община, виконавчим органом якої були збори громади. Вона мала колективну власність на неподільні землі, здійснювала реалізацію норм звичаєвого права, організацію захисту своїх членів та їхньої власності у конфліктах з державним апаратом, феодалами і сусідніми общинами.

За свідченням Правди, пов’язані між собою системою кругової поруки члени верві мали перед князівською адміністрацією фінансові, поліцейські та інші зобов’язання. Територія верві була досить великою за своїми розмірами. Вона охоплювала кілька сіл, які знаходились недалеко одне від одного. Однією з функцій верві була охорона приватної власності.

Однак, сьогодні України перебуває у правовому режимі воєнного стану і важливим є участь населення у вирішенні питань місцевого значення навіть під час війни, яка розпочалась повномасштабним вторгненням РФ на територію України 24 лютого, попри що місцеве самоврядування функціонувало 24 лютого і функціонує зараз [8]. Враховуючи те, що органи місцевого самоврядування складають ради як представницькі органи місцевого самоврядування та їх виконавчі органи, в Україні із введенням правового режиму воєнного стану було надано можливість створювати тимчасові військові адміністрації на базі вищезазначених адміністрацій чи виконкомів. Наприклад, у Києві було утворено Київську міську військову адміністрацію на базі Київської міської державної адміністрації [9].

Теоретичне осмислення слід розпочати з того, що, як зазначає Л. Григорян, самоврядування не слід розуміти спрощено, ніби усі члени суспільства одночасно здійснюють владу. Влада може бути реалізована безпосередньо членами суспільства і через певний механізм. Органи суспільного самоврядування виражають волю і інтереси усіх членів суспільства, і у цьому вони разом є володарюючими [10, с. 8]. Поняття самоврядування говорить про те, що громадяни таким чином мають змогу реалізувати надані їм Конституцією права.

Український дослідник І. С. Щебетун зазначає, що місцеве самоврядування має особливу природу, що відрізняє його і від державного управління в інтересах усього суспільства, усіх територій, і від дій конкретних фізичних і юридичних осіб. Місцеве співтовариство має статус локальної публічної корпорації (комунальної корпорації); ця комунальність являє собою щось «громадсько-публічне», середнє і посередницьке між державним і приватним [11, с. 129]. На думку В. Сенчука, «розглядаючи місцеве самоврядування з позиції теорії демократичної держави, можна вказати, що воно постає необхідним фактором становлення і розвитку демократичної держави, який пов'язаний з функціонуванням системи

управління суспільними відносинами шляхом самодіяльності та саморегулювання, для чого відповідними правами і можливостями наділяються як окремі громадяни, так і їх територіальні громади, які діють у межах закону і під свою відповідальність» [12, с. 20].

Місцеве самоврядування може розглядатися і як право громадян, населення певної території самостійно вирішувати питання місцевого значення. Громадяни України реалізують своє право на участь у місцевому самоврядуванні за належністю до відповідних територіальних громад, причому забороняються будь-які дискримінаційні обмеження права громадян на участь у місцевому самоврядуванні залежно від їхньої раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного й соціального походження, майнового стану, терміну проживання на відповідній території, за мовними чи іншими ознаками (ст. 3 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні») [3]. На нашу думку, сьогодні існують підстави звернути увагу також і на недосконале нормативне визначення поняття «територіальна громада», що входить у зміст поняття «місцеве самоврядування». Так, згідно зі статтею 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» від 21 травня 1997 року територіальна громада – це жителі, об’єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративними одиницями, або добровільне об’єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр [3, ст.1]. Необхідно відмітити, що жодного посилання на приналежність жителів зазначених адміністративно-територіальних одиниць до громадянства України не існує. Тобто і Конституція, і вказаний Закон допускають можливість іноземців та осіб без громадянства бути членами територіальної громади, в результаті чого мати право на місцеве самоврядування.

Закріплюючи поняття місцевого самоврядування, Європейська хартія місцевого самоврядування наголошує, що це право й реальна здатність

органів місцевого самоврядування регламентувати значну частину державних справ та управляти нею, діючи в рамках закону, під свою відповідальність і в інтересах місцевого населення. Це визначення базується на так званій державницькій теорії самоврядування, обґрунтованій ще в XIX ст. німецькими вченими Р. Гнейстом і Л. Штейном. Самоврядування пов’язували з прогресивними ідеями виборчого права та представницької станової влади в управлінні громадськими справами. Ці ідеї, як відомо, були своєрідною протигаю принципам тогочасного середньовічного абсолютизму. Сам термін “самоврядування” вперше було вжито в період Великої французької революції, щоб підкреслити самостійність громади відносно держави. У 1808 р. міністр Пруссії барон фон Штейн використав ідею самоврядування в законі про статuti міст, який визначав міську громаду як політичну одиницю. Провідною ідеєю Штейна була організація міської громади в дусі суспільної самостійності, через яку громадянин мав відчувати себе членом державного організму. Цей закон мав велике значення для відродження пруської держави. Місцеве самоврядування, у його сучасному розумінні, з’явилося в середині XIX ст. Термін “місцеве самоврядування” був введений пруським юристом Р. Гнейстом для такого управління на місцях, при якому територіальні громади, що історично склалися, наділялися правом самостійно (у межах законів) вирішувати місцеві справи. При цьому в діяльність громад не втручалась центральна державна адміністрація та її чиновники на місцях [14, с. 87-88].

Місцеве самоврядування — це поняття багатозначне, тому в концепціях різних авторів мають місце різні його інтерпретації. Так, відомий німецький правознавець Г. Єллінек ототожнював самоврядування з державним управлінням за допомогою осіб, які не є професійними державними посадовими особами, тобто вважав його управлінням, яке на протигау державно-бюрократичному, є управлінням саме зацікавлених осіб.

На відміну від нього, англійські вчені І. Редліх і П. Ашлей пов’язували місцеве самоврядування зі здійсненням місцевими жителями або їхніми обраними представниками тих обов’язків і повноважень, що їм надані законодавчою владою або які належать їм за загальним правом [14, с. 88].

Практично в усіх сучасних демократичних країнах світу система місцевої влади ґрунтується на принципі дуалізму. Це означає, що певна частина місцевих питань вирішується органами державної влади або уповноваженими ними суб’єктами, а інша, значно більша, – місцевими самоврядними інституціями, що сформовані, контрольовані та репрезентовані представниками місцевої громади. Обсяг повноважень місцевих органів влади різниться залежно від державного устрою, територіального статусу самоврядних інституцій. З огляду на те, що місцеве самоврядування є невід’ємною складовою державної влади, його розуміння, принципи функціонування повинні бути нормативно визначені. Майже усі європейські конституції закріплюють право на місцеве самоврядування, за винятком конституцій Латвії, Великої Британії, Норвегії. Обсяг цих прав є різним: від закріплення права на самоврядування до визначення системи органів самоврядування, їх завдань, порядку формування, каденції, повноважень, відносин з органами державної влади. Право на самоврядування на конституційному рівні закріплено, без деталізації, в конституціях Фінляндії (§ 121) [17], Данії (§ 82) [16]. Достатньо ґрунтовно воно прописано в конституціях держав з Центрально-Східної Європи. Разом з тим, у жодній з них не подано визначення поняття місцевого самоврядування. При цьому вказується, що первинною самоврядною одиницею є громада. За конституцією Австрії під громадою розуміють територіальну корпорацію, наділену правом на самоврядування, та одночасно адміністративну одиницю (ст.116 п.1), за конституцією Чехії – публічні корпорації, що наділені правом власності, здійснюють господарську діяльність на підставі власного бюджету (ст.101). Уперше

визначення місцевого самоврядування подано у Європейській хартії місцевого самоврядування - як право і спроможність органів місцевого самоврядування в межах закону здійснювати регулювання та управління суттєвою часткою публічних справ, під власну відповідальність, в інтересах місцевого населення (ст.3) [15]. Право на самоврядування може реалізовуватися радами або зборами, членів яких вільно обирають таємним голосуванням. Такий спосіб реалізації самоврядності аж ніяк не може бути перешкодою для використання зборів громадян, референдумів чи будь-якої іншої форми прямої участі громадян.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, пропонуємо авторське визначення дефініції "місцеве самоврядування". Місцеве самоврядування - це право громадян, які об'єднані за критерієм проживання у певній місцевості, самостійно вирішувати питання місцевого значення в межах Конституції й законів України.

Література

1. Куйбіда В. Місцеве самоврядування в Україні (поняття та сутність). *Актуальні проблеми державного управління*. Одеса, 2000. Вип. 3. С. 161–169.
2. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 08.02.2025).
3. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21 травня 1997 р. № 280/97-ВР. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page> (дата звернення: 08.02.2025).
4. Ярмиш О., Серьогін В. Державне будівництво та місцеве самоврядування в Україні. Харків: Право, 2011. 360 с.
5. Хоменець Р. Щодо визначення поняття місцевого самоврядування. *Право України*. 2002. № 4. С. 29-32.

6. Парламентські процедури. Посібник для депутатів місцевих рад та активістів громад / За ред. В. Кашевський. Рівне, 2008. 134 с. URL: <http://ipo.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/> (дата звернення: 08.02.2025).

7. Історія та теорія місцевого самоврядування: навч. посібн. / О. М. Руденко та ін. Київ: Кондор-Видавництво, 2016. 226 с.

8. Місцеве самоврядування в умовах війни: підсумки за період від 24 лютого до 30 квітня. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistsevesamovriaduvannia-v-umovakh-viinypidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/> (дата звернення: 08.02.2025).

9. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12 травня 2015 р. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n13> (дата звернення: 08.02.2025).

10. Камінська Н. В. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз : навчальний посібник. Київ: КНТ, 2010. 232 с.

11. Чапала Г. Місцеве самоврядування і громадянське суспільство: проблеми співвідношення. *Право України*. 2004. № 2. С. 127–133.

12. Сенчук В. Місцеве самоврядування і демократична держава: діалектика взаємозв'язку і взаємної детермінації. *Юридична Україна*. 2009. № 6 (78). С. 17–23.

13. Панейко Ю. До питання про періодизацію розвитку місцевого самоврядування і розвиток місцевого самоврядування в суверенній Українській правовій державі. Львів, 1963. 160 с.

14. Грицяк І. А. Періодизація місцевого самоврядування України. *Місцеве та регіональне самоврядування України*. 1995. Вип. 3, № 4 (12-13). С. 85–97.

15. Європейська хартія місцевого самоврядування. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text (дата звернення: 08.02.2025).

16. Konstytucja Królestwa Danii z 5 czerwca 1953. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html> (дата звернення: 08.02.2025).

17. Konstytucja Finlandii z 11 czerwca 1999/ URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/finlandia.html> (дата звернення: 08.02.2025).

References

1. Kuibida V. Mistseve samovriaduvannia v Ukraini (poniattia ta sutnist). *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia*. Odesa, 2000. Vyp. 3. S. 161–169.

2. Konstytutsiia Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 28 chervnia 1996 r. № 254k/96-VR URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

3. Pro mistseve samovriaduvannia v Ukraini: Zakon Ukrainy vid 21 travnia 1997 r. № 280/97-VR. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80/page>.

4. Yarmysh O., Serohin V. Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia v Ukraini. Kharkiv; Pravo, 2002. 360 p.

5. Khomenets R. Shchodo vyznachennia poniattia mistseve samovriaduvannia. *Pravo Ukrainy*. 2002. № 4. S. 29-32.

6. Parlamentski protsedury. Posibnyk dlia deputativ mistsevykh rad ta aktyvistiv hromad. / Za red.V. Kashevskiy. Rivne, 2008. 134 s. URL: <http://ipo.org.ua/wp-content/uploads/2015/06/>.

7. Istoriia ta teoriia mistsevoho samovriaduvannia: navch. posibn. / O. M. Rudenko ta in. Kyiv: Kondor-Vydavnytstvo, 2016. 226 s.

8. Mistseve samovriaduvannia v umovakh viiny: pidsumky za period vid 24 liutoho do 30 kvitnia. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/mistsevesamovriaduvannia-v-umovakh-viinypidsumky-za-period-vid-24-liutoho-do-30-kvitnia/>.

9. Pro pravovyi rezhym voiennoho stanu: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 2015 r. № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#n13>.

10. Kaminska N. V. Mistseve samovriaduvannia: teoretyko-istorychnyi i porivnialno-pravovyi analiz : navchalnyi posibnyk. Kyiv: KNT, 2010. 232 s.

11. Chapala H. Mistseve samovriaduvannia i hromadianske suspilstvo: problemy spivvidnoshennia. *Pravo Ukrainy*. 2004. № 2. S. 127–133.

12. Senchuk V. Mistseve samovriaduvannia i demokratychna derzhava: dialektyka vzaiemozviazku i vzaiemnoi determinatsii. *Yurydychna Ukraina*. 2009. № 6 (78). S. 17–23.

13. Paneiko Yu. Do pytannia pro periodyzatsiiu rozvytku mistsevoho samovriaduvannia i rozvytok mistsevoho samovriaduvannia v suverennii Ukrainskii pravovii derzhavi. Lviv, 1963. 160 s.

14. Hrytsiak I. A. Periodyzatsiia mistsevoho samovriaduvannia Ukrainy. *Mistseve ta rehionalne samovriaduvannia Ukrainy*. 1994. Vyp. 3, № 4 (12-13). S. 85–97.

15. Yevropeiska khartiia mistsevoho samovriaduvannia. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_036#Text.

16. Konstytucja Królestwa Danii z 5 czerwca 1953. URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/dania.html>.

17. Konstytucja Finlandii z 11 czerwca 1999/ URL: <http://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/finlandia.html>.